

gradbene dejavnosti kot malokateri druga pokrajina. V dolenskih spomenikih opazamo doslednejši in enakomernejši razvoj, vendar se ne more izviti iz prvih zgodnjih gotških stilnih oblik, ki postanejo stavbni ideal celo v pozni gotiki. Od časa do časa se oplaja z direktnimi zunanji pobudami, ki pa so rezultat posrednih ali neposrednih posredovanj iz kulturno močnejših žarišč, katerih nosilci so še vedno vplivni naročniki. Goriški in Krasu daje posebno obeležje kamnoseška kultura, četudi ima goriški prostor z gorenjskim dovolj stičnih točk, se ni mogel celo v kasni gotiki izogniti nekaterim v romanski stavbarski tradiciji pogojenim posebnostim. Štajerska ima pri uvajanju gotskega stila nesporen primat. Sicer pa je njena arhitektura še najbolj monumentalna, gotovo zato, ker je bila odvisna od bogatejših in ugled-

nejših naročnikov in so se ji prav v pozni gotiki postavile nove gradbene naloge, ki jih rešuje v velikopoteznih konceptih v tako imenovani »slovenjegoriški posebni« gotiki. Koroške vplive igrivih netektonskih in na slikovitost lupine preračunanih zunanjščin pa opazamo v okviru današnje republike Slovenije, kamor smo predvsem uperili naš pogled, le na ozkem področju Dravske doline, sporadično pa njeni vplivi posegajo posredno ali neposredno celo v globlje zaledje.

Opomba: Podrobno citiranje literature v tem članku opuščam iz dveh razlogov: prvič zato, ker je le-ta prvi del obsežnejšega spisa o gotški arhitekturi v Sloveniji in bo zato navedena literatura skupaj ob zaključku člankov, drugič zato, ker se v tem članku omejujem le na okvirni oris razvoja gotske arhitekture in se ne podajam v nobene specialne podrobnosti.

I. K.

TRST IN NJEGOVO NEPOSREDNO ZALEDEJE V PRVIH TREH DESETLETJIH XVIII. STOLETJA

JOŽE SORN

1. RAZVOJ TRSTA V BOLJ RAZGIBANO PRISTANIŠČE

Čeprav je bilo mesto skozi ves srednji vek važno pristanišče za neposredno zaledje, ni tja do začetka XVIII. stoletja razvilo niti svojih lastnih večjih obrtniških in manufakturnih sil niti si ni ustvarilo velike mornarice.¹ Znano je, da se je Trst že leta 1515 potegoval za svobodno plovo po Jadranu,² vendar se misel ni mogla iz raznih razlogov (ne nazadnje zaradi hude konkurence Benetk) uresničiti. Šele pod vplivom merkantilističnih teženj se je izoblikovala v Trstu leta 1709 konkretna misel o tem, naj se mesto proglasi za svobodno luko^{2a} (prvič celo že leta 1675³). Od takrat dalje je postajala ta želja vedno bolj živa. Nadaljnjo oporo je dobila v tem, da je bil še v času avstrijsko-turške vojne (1715—1718) objavljen 2. junija 1717 patent o svobodni plovi po Jadranu.⁴ Temu dogodku so hitro sledili novi: dne 18. marca 1719 sta bila določena po daljšem oklevanju in izbiranju med več pristanišči končno le Trst in Reka za svobodni luki;⁵ avstrijska Orientalna kompanija, ki je imela sedež na Dunaju, delovala pa je v Trstu, na Reki, v Bakru in drugje, je bila utemeljena 27. maja 1719;⁶ z letom 1720 so pričeli vneteje popravljati ceste v zaledju Trsta. S tem so bile dane možnosti za uspešnejši razvoj mesta; treba bi jih bilo samo temeljito izkoristiti.

V tem času je imel Trst manj kot 7000 prebivalcev⁷ (to je skoraj toliko kot sodobni Koper, Milje in Izola skupaj^{7a}), medtem ko jih je imela Ljubljana morda že 7700,⁸ Reka ne še 4000;⁹ nekako toliko tudi Maribor, Celje le okoli 2000.¹⁰ Mornarica je bila šibka: šele leta 1743 je imel Trst 60 večjih in manjših ladij.¹¹ Tudi manufaktur je bilo malo; menda je bilo na tržaškem ozemlju še najbolj razvito svilarstvo. Leta 1744 so naštel 15 fornolov¹² (pečic za sviloprejko). Vsekakor je bil že nekaj stoletij glavni izvozni predmet iz Trsta v zaledje — sol. V osemletju 1717—1725 je uvozila Kranjska iz obmorskih krajev okoli 3901 tona soli povprečno na leto, od tega približno 1547 ton iz Trsta, z Reke nekako 784 ton, soli iz Barlette skoraj 1260 ton, iz nekaterih manjših krajev še ca. 311 ton soli.¹³ Takoj moram opozoriti na dve dejstvi: kontrabant, ki je bil zlasti močan iz benečanskih istrskih mest v zaledje zaradi cenejše soli, količinsko ni znan in zato ni vštet v zgornji podatek; pred letom 1690, pred vpeljavo solnega apalta (zakupa), je bil izvoz soli še večji.

Še manj vemo o količini blagovnega prometa v tržaškem pristanišču. Šele za leto 1744 zvedo, da je bilo odpeljano iz Trsta v enem letu približno 6325 ton blaga.¹⁴ Podatek nam pove pravzaprav zelo malo. Ne vemo, ali je bilo blago odpeljano iz Trsta čez

morje, ali iz Trsta v zaledje; nikakor si nismo na jasnem, če je všteta tu tudi sol ali drugi domači proizvodi. Morda vsebujejo številke res celotni blagovni promet (uvoz, izvoz, lastna proizvodnja). Na vsak način bomo morali dobiti še več podatkov o prometu in za različna leta te dobe.

2. GOSPODARSKO STANJE ZALEDJJA

A. Mesta

Če bi bila mesta na Kranjskem takrat bolj razvita, bi bila njihova trgovinska oziroma gospodarska težnja, ki se je že stoletja kazala v tem, da bi si zaledje ekonomsko pomagalo k napredku, še močnejše usmerjena na morje in bi učinkoviteje zaktivirala Trst. Toda ko podrobneje študiraš trgovinske sile teh mest, te preseneti njihovo siromaštvo. Če vrednotiš njihovo gospodarsko moč po tem, koliko davka so plačevala in kako so ga plačevala, dobiš porazno sliko. Nek izvleček dolgov iz konca leta 1722 pravi namreč za deželnoknežja mesta naslednje:¹⁵

Mesto	Dolguje davek oz. kontribucijo za čas	gld	kr	pf
Ljubljana	ne dolguje nič			
Radovljica	ne dolguje nič			
Kočevje	ne dolguje nič			
Kranj	za l. 1678 in 1679	1.109	8	2
		48	6	1
		1.157	14	3
Kamnik	od 1676 do 1722	9.881	5	1,5
		952	55	2
		10.835	58	5,5
Kostanjevica	od 1710 do 1722	795	54	
		614	15	
		1.410	7	
Krško	od 1660 do 1722	12.994	15	2
		9.674	8	5,5
		22.668	24	1,5
Višnja gora	od 1608 do 1722	26.919	17	2
		11.264	19	1
		38.181	56	3
Novo mesto	od 1644 do 1722	62.178	55	
		12.029	12	1
		74.207	47	1,5
Lož	od 1699 do 1722	3.800	23	
		4.015	6	1
		5.815	29	1
Metlika	od 1673 do 1722	5.657	56	3
		3.908	5	
		9.565	59	3
Črnomelj	od 1668 do 1722	2.598	28	1
		1.188	40	5
		3.787	9	
Skupaj		167.607	7	0,5

Preračunati to vsoto v današnjo valuto, je problem zase. Določeni predmeti in usluge so bile dražje, druge cenejše. V splošnem gotovo ne pretiravam, če trdim, da je veljal takratni goldinar najmanj današnjih 1000 din.

Potemtakem so dolgovala deželnoknežja mesta gotovo okoli 170.000.000 din, kar je spričo takratnega skromnega narodnega dohodka na Kranjskem velikanska vsota.

Številke, ki sem jih navedel zgoraj, bi se — če bi jih preračunali na eno leto — ne ujemale s tistimi, ki jih bom sedaj navedel in ki kažejo uradno letno davčno obremenitev teh mest za čas okoli leta 1725:¹⁶

Mesto	Pfund-geld		Hiše		Letni davek		Skupaj			
	gld	kr pf	gld	kr pf	gld	kr pf	gld	kr pf		
Ljubljana	666	40	512	40	2656	3	1	3615	25	1
Novo mesto	335	40	117	45	1251	33	5	1702	58	3
Kranj	216	40	126	2 2	899	28		1242	10	2
Kamnik	106	40	70	10	457	1	2	635	51	2
Krško	45	5	115	58	1	540	11	498	54	1
Višnja gora	84	40	52	8	356	31	2	493	19	2
Metlika	42	11 3	68	24	251	55	2	362	51	1
Radovljica	60		25		228	15		311	15	
Kočevje	40		35		185	5		256	5	
Črnomelj	21		52	55	125	24	1	177	19	1
Lož	20		28	45	112	58	2	161	45	2
Kostanjevica	12	20	26	40	88	26		128	26	
Skupaj	1649	56 3	1005	7 3	6928	53	1	9583	57	3

Tako so na primer plačali Črnomelj, Lož ali Kostanjevica manj davka, kot je znašala letna plača stanovskega trobentača Čeha v Ljubljani (197 gld), Radovljica nekaj manj, kot je znašala v Ljubljani letna plača stanovskega računskega uradnika Rozmana (320 gld).

Ob neki priložnosti je zapisal stanovski knjigovodja, da morajo poslati zavoljo pobiranja davkov v Kostanjevico vojaško eksekucijo, da pa kljub temu iztisnejo iz nje komaj 20 gld, in da so se v Krškem umaknili meščani iz mesta v vasi. Govorilo in pisalo se je, da ni imel v tem času Kamnik niti polovice toliko hiš kot nekda, da je v Kranju praznih do 200 hiš (po viru, ki se je gotovo zmotil; pravilneje bi bilo 20 hiš), da sta Lož in Kostanjevica že čisto razpadla, da Krško propada in da so na isti poti tudi Višnja gora, Novo mesto in Metlika. Kočevje je imelo še leta 1749 samo 33 celih hiš, od tega 10 popolnoma pustih.¹⁷ Na drugem mestu čitamo, da postajajo marsikje meščani kmetje, kmetje pa meščani.

Na posebni konferenci, ki je bila poleti 1733 v zgornještajerskem Gradcu in je obravnavala boj za kmečko trgovino in proti njej na Kranjskem,¹⁸ so se izjavila proti kmečkemu trgovanju mesta Ljubljana, Kranj, Kamnik, Novo mesto, Krško, Lož, niso mu pa nasprotovala Metlika, Črnomelj, Radovljica, Višnja gora in Kostanjevica. Torej je bila skoraj polovica deželnoknežjih »mest« indiferentna do vprašanj, ki so bila ali naj

bi bila zanje življenjskega pomena. Te velike, na pol vaške naselbine z nekaj štacurnarji, gostilničarji in rokodelci, ki so sicer imele vse mestne pravice, niso nikoli bile napreden element pri razvoju komercija in merkantilizma, začetnih oblik kapitalizma.

B. Finance kranjskih deželnih stanov

Nekaj kratkih desetletij po zmagi proti-reformacije in knežjega absolutizma je bila kranjska dežela prisiljena iz dvora ven k odplačevanju nenavadno velikih in nepredvidenih davkov.¹⁹

Stanovski dohodki so obstajali v glavnem iz treh delov: 1. »Redni dohodki« so bili posvečeni oskrbi granic; 2. »Izredni dohodki« so bili namenjeni dvoru ali tako imenovani kontribuciji; 3. Odvajanje obresti od davčnega bremena in deželne potrebe so bile tretji del finančnega poslovanja.²⁰

Za uspešno poslovanje bi bil potreben zelo sposoben finančnik. Prav kmalu se je izkazalo, da niso niti stanovi kot kolektiv niti glavni blagajnik dobri finančniki ali vsaj sposobni organizatorji finančne administracije; že od leta 1633 dalje namreč čitamo pritožbe, da kontribucijski računi »vise v zraku«. Zaradi zaostajajočih prejemkov in iz leta v leto večjih izdatkov je bila sklicana v Gradu leta 1674 posebna konferenca; vendar niso mogli priti do nobenega sklepa. Preračunavanje je bilo preloženo na neko drugo sejo. Končno so leta 1675 izdelali tako imenovani ekonomski statut za izboljšanje razmer.

Ko so stanovi razpravljali na seji 15. junija 1694 o neznosnem davčnem bremenu — saj so morali plačati za preteklo leto samo kontribucije v višini 72.273 gld — so naročili glavnemu blagajniku, naj nabije tržaškemu mitninskemu uradu v plačilo novih 20.000 gld davka, ljubljanskemu enako vsoto, kraškimi in premskim mitnicam 13.000 gld (vrhovnih cesarskih mitninskih uradov je bilo v tržaškem zaledju pet: Vransko, Ljubljana, Gorica, Reka, Trst). Primer jasno kaže, da se je nabralo največ mitnin na relaciji Trst—Ljubljana!

Računski uradniki niso mogli spraviti v red svojih računov tja do leta 1697. Takrat so znašali stanovski dolgovi (brez dvornega dolga) že preko 1.000.000 gld, medtem ko so bili cesarju dolžni preko 200.000 gld. Da bi stanovi kakorkoli prišli do denarja, so 26. avgusta 1698 sklenili privoliti v to, da je postal trgovec na velike razdalje Peter Anton Codelli član kranjskih deželnih stanov (da je dobil »deželanstvo«) proti posojilu 12.000 gld za 10 let po 5 % in s pogojem, da bo njegov

bodoči dedič tudi deželan, in v to, da je dobil menjalec Jakob Schellenburg za posojilo 70.000 gld v zakup ali eksploatacijo vrhovni mitninski urad v Trstu.²¹ Kar tu naj opozorim na dva momenta: prvič, da je veljal urad v Trstu za najdonosnejšega (ali vsaj enega izmed najdonosnejših), drugič, da je bilo zakupništvo mitnic zelo zanesljiv vir za akumulacijo kapitala.

Ker se je kmalu nato Avstrija zapletla v vojno za špansko nasledstvo, je računsko delo zopet zagnila anarhija; ni se delala nobena bilanca in uradniki, se niso držali nobenih instrukcij. Tako je bil izdelan leta 1717 nov, drugi ekonomski statut. Iz računskih postavk naj bi črtali zlasti vse nepotrebne izdatke; nekateri plemiči so na primer prejeli nekdanje nagrade iz častnih razlogov, sedaj iz eksistenčne nuje.²² To je bilo precej podobno korupciji.

Nas zanima gibanje deželnih prejemkov in izdatkov prav v času povečane merkantilistične dejavnosti. Če si ogledamo deželno gospodarjenje iz bližine, bomo zagledali naslednjo porazno sliko: dne 30. aprila 1717, v trenutku proglastitve svobodne plovbe po Jadranu in uveljavitve ekonomskega statuta, so skupno znašali dolgovi 2,124.022 gld 53 kr 2,5 pf, potem pa so naraščali takole:

v osemletju 1717—1725 porasli	za nadaljnjih	57.715 gld 37 kr 3 pf
v petletju 1725—1730 porasli	za nadaljnjih	64.258 gld 45 kr 2 pf
v šestletju 1730—1736 porasli	za nadaljnjih	211.350 gld 50 kr 1,5 pf
Skupaj 1717—1736		335.282 gld 53 kr 2,5 pf

Na ta način so znašali dolgovi na dan 30. aprila 1736 kar 2,457.305 gld 47 kr 1 pf.²³ Največji je bil porast ravno po letu 1730, nekako 3,3-krat večji kot v petletju 1725 do 1730. Porast dolgov je vsekakor v zvezi s povečano merkantilistično dejavnostjo (stroški za popravilo ceste, mostov in rek, za stanovsko suknarno in podobno) in s pripravami na protiturško vojno (1736—1739).

Na koncu naj še dodam, da so stanovi kaj radi dajali nekatere naklade, ki bi jih morali sami pobirati, v zakup. Kmalu se je izkazalo, da so zakupi dovolj velika nevarnost za deželo, »ker se pobirajo prestrogo«. Zakupniki so torej brezobzirno izkoriščali svoj vir dohodkov. Zato so sklenili stanovi dne 22. februarja 1706, da bodo pobirali mesni krajcar v lastni režiji, enako tobačni zakup.²⁴

3. TRGOVINA

Dasi je trgovanje kot gospodarska panoga enoten pojav, namreč menjavanje dobrin, je bilo za fevdalni družbeni sistem značilno,

da je ostro razlikoval med »kmečkim trgovanjem« in trgovanjem poklicnih mestnih trgovcev. Že na prvi pogled vidimo, da ima razlikovanje med dvema podvrstama istega ekonomskega pojava globlje sociološke korenine, da je to karakteristikum trgovanja v fevdalni družbi.

Zdi se mi primernejše, da najprej orišem razvoj ene izmed zelo starih oblik trgovanja in — specifično za nas — povezave zaledja s Trstom, Reko in drugimi pristanišči, razvoj kmečkega trgovanja, in se šele pozneje dotaknem razvoja poklicne trgovine.

A. Kmečka trgovina

Borba za kmečko trgovanje in proti njemu je potekala skoraj tri stoletja: polovico XV., vse XVI. in XVII. ter več kot polovico XVIII. stoletja. Medtem ko se je trudila sredina XVI. stoletja, da bi reglementirala trgovanje s policijskim redom iz leta 1552, pa vnaša začetek XVIII. stoletja modernejše elemente: dvig komercija in vpeljavo manufaktur. S tem se prekinja tradicija in klasična srednjeveška manira, kmečka trgovina, se je znašla na začetku svojega konca.

Okoli leta 1715 so nastopili namreč novi momenti: cesarski patenti iz let 1717 in 1719 so pospeševali v smislu merkantilizma komercij, trgovanje. Kako sedaj tretirati kmečko trgovanje? Trst in Reka sta kot svobodni pristanišči postala svobodni luki za vse trgovce, dosledno torej za poklicne mestne in »nepoklicne« kmečke. Ni dvoma, da je ta proglasitev Trsta in Reke ugodno vplivala na pospešitev trgovine v zaledju in z zaledjem. Kazno je torej, da smo prav tu na prelomni dobi med starim in novim, med stanovskim pojmovanjem trgovanja in modernim, ki uvaja svobodo trgovanja za vse. Toda staro tretiranje trgovanja je prevladovalo še nekaj desetletij, preden je dokončno zmagal gospodarski liberalizem.

Da bi se bolje razvila trgovina mestnih trgovcev, je cesar velel na priporočilo kranjskih mest, naj se razširi veljavnost štajerskega patenta proti kmečki trgovini z dne 14. maja 1721 še na Kranjsko.²⁵ Kmalu po uveljavitvi leta 1725 so ugotovili poznavalci razmer, da imajo mitnice letno najmanj za 12.000 gld nižje dohodke, »ker se platno ne prodaja več dobro«.²⁶

V boju proti kmečki trgovini je izmed mest prednjačila prav Ljubljana, ker je imela najmočnejši in najbolj razvit trgovski stan. Ko je zasedala poleti 1735 v Gradcu posebna komisija zastran rešitve problema kmečke trgovine, sta zastopala kranjska mesta in trge ljubljanski trgovec in solastnik svilar-

ske manufakture Ludvik Anton Reja ter ljubljanski župan in trgovec Matija Christian; kranjske stanove in kmečko trgovino sta branila grofa Barbo in Strassoldo.²⁷

Štiri leta po tej konferenci je bil objavljen patent, ki je dokaj važen dokument za načelni študij o razvoju trgovine. Priča nam o novih pojmovanjih te vrste gospodarske aktivnosti v navedeni prelomni dobi. V dokumentu se energično zahteva, da zginejo iz dežele tuji prekupčevalci in krošnjari ter da se tedenski sejmi dovoljujejo samo mestom; kmečko trgovanje naj opusti prekupčevanje in naj se omeji samo na trgovanje s kmečkim blagom. Poklicnim trgovcem se prepoveduje, da bi težili po pridobitvi monopolov in propolov. Patent ni zadeval blaga, ki je šlo iz obeh svobodnih pristanišč skozi Kranjsko v druge predele Avstrije. V smislu tega patenta (in že drugih podobnih pred njim) je bilo vsakomur dovoljeno kupovati v svobodni luki v Trstu. S tem so se pravzaprav odprla vrata svobodni trgovini in konkurenci. Podložniki so novo nastali položaj dobro doumeli in se lotili prehodne trgovine, torej trgovine na velike daljave. Za ta in poznejša leta je dokazano,²⁸ da so podložniki tovorili iz Trsta v Avstrijo in na Ogrsko olje, riž, suho grozdje, limone; ribniški in kočevski podložniki so tovorili špecerijo iz Trsta na Dunaj in usnje iz Maribora v Trst — itd.

Pozneje so oblasti večkrat izjavile, naj se vsi »krepko drže« patenta iz leta 1737. Toda vse zaman. Še naprej so obstajali monopoli, krošnjarjenje, kontrabant in trgovanje kmečkih trgovcev na velike daljave. S proglasitvijo Trsta in Reke za svobodni luki in s forsiranjem komercija je trgovanje v tržaškem zaledju močno naraslo in je bilo znatno večje kot prej. Delitev na trgovanje kmečkih in mestnih trgovcev je bila le formalna stanovska delitev in z bistvom samim, s povečanjem trgovine v splošnem, ni imela dosti skupnega. Bližina svobodnih pristanišč in deklariranje svobodnega trgovanja je potencirano delovala na vse trgovce. Diferenciacija na vasi je zaradi tega potekala še hitreje.

B. Poklicna trgovina

V drugem desetletju XVIII. stoletja je nastopila torej nova doba za poklicno trgovanje. Merkantilizem kot nekakšna gospodarska »doktrina« tiste dobe je namreč trdil, da je komercij (torej trgovanje poklicnih trgovcev oziroma menjavanje gospodarskih dobrin sploh) osnova gospodarskega napredka in da so manufakture enako pomembna ustanova za povečanje narodnega dohodka.

Res je, da se je o komerciju in manufakturah mnogo govorilo in pisalo nekako od leta 1715 dalje, vendar moram pripomniti, da to ni prvi datum za pojav obeh elementov v naših krajih. Prvo poročilo, da so stanovi na Kranjskem uradno obravnavali ta dva modernejša gospodarska elementa, datira v leto 1699: dne 20. maja so namreč obravnavali na svoji seji poleg obtoka denarja tudi dvig komercija.

Večjo aktivnost v smeri dviga komercija in vpeljav manufaktur uvaja šele dvorna pisarna; tu so govorili o tem na seji dne 29. januarja 1714. S tem so spodbodli tudi visoke notranjeavstrijske urade v Gradcu in preko njega po deželah k temu, da bi se lokalne oblasti same močneje zanimale za ta dva zgodnjekapitalistična elementa in da bi jima olajšali zakoreninjenje v deželi.

Vsi so vedeli, da je treba pospeševati manufakture, ki jih do takrat skoraj ni bilo, toda največje preglavice je delal prav odgovor na vprašanje, kako in kje začeti z delom. V tem smislu so dne 22. januarja 1715 graški tajni svetniki zahtevali od kranjskih stanov poročilo o tem, kako in zakaj je začel komercij v tako slabo stanje in kako bi se temu odpomoglo. Gradec je naprosil tudi Janža Adama Erberga in Petra Antona Codellija, naj povesta svoje mnenje o komerciju v notranjeavstrijskih deželah.²⁹

Stanovsko in Erbergovo poročilo mi nista znani. Codelli pa je pokazal v svojem pismu z dne 28. februarja 1715 ves svoj široki gospodarski horizont. Trdil je, da so za dober komercij potrebne tri stvari: 1. mir; 2. svoboden uvoz in izvoz blaga z zmerno carino in mitnino; 3. ureditev dobrih cest. Prepričan je bil, da bi si trgovina zelo opomogla s proglasitvijo Trsta in Reke za svobodni pristanišči z določenimi pogoji. Tuje ladje naj bi plačale ležarino le od prodanega, ne pa tudi od odpeljanega blaga. Nujno je, popraviti vse ceste, ki vodijo iz pristanišč v zaledje. V dveh mestih ob plovnihih rekah, na primer v Pečuhu in Osijeku, naj se dovolita letno dva prosta sejma. Poudaril je, da morata vladati v trgovstvu zvestoba in zaupanje (= kredit) in da je treba zlorabe iztrebiti, če se hoče doseči kak napredek.³⁰

In res je za začetek patent z dne 2. junija 1717 jamčil za varno prosto navigacijo po Jadranu; obljubljal je tudi uvedbo trgovskega in meničnega prava.³¹

Kot rezultat številnih takih impulzov je bila v Gradcu sredi julija 1717 seja glavne komerčne komisije, ki je imela zelo širok program: posvetovali so se o posebnem trgovskem svetu, konzulatih, reparaciji cest, po-

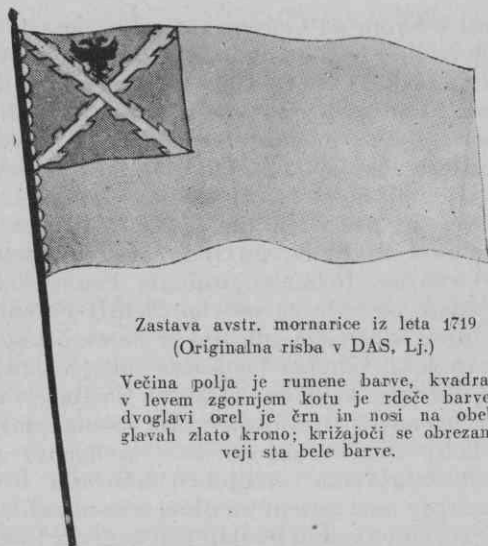
pisu gozdov, mitnini, tujih trgovcih, patentu za trgovanje; sprožili so vprašanje ustanovitve prvoinstančnih sodišč za menično pravo v Ljubljani in Celovcu zaradi dviga prometa in komercija.

Bolj zaradi pritiska po uradni instančni poti kot zaradi vzpodbud iz vrst grosistov so kmalu nato govorili tudi v Ljubljani o nujni vpeljavi meničnega sodišča zaradi ugodnega geografskega položaja tega mesta. Za člane sodišča so predlagali glavnega stanovskega blagajnika Ivana Daniela grofa Gallenfelsa, dva menjalca, Franca Jakoba Schmidthofena in Petra Antona Codellija, dva trgovca, Lovra Tomšiča in Matijo Warnusa, ter Ivana Isepha.

Merkantilistično geslo »dvig komercija in vpeljava manufaktur«, o katerem so sedaj govorili tako rekoč vsak dan, je sprostil še druge zahteve. Ko so stanovi razpravljali dne 18. januarja 1720 o manufakturah in manufakturstih, so odgovorili dvoru, od koder je prišla iniciativa o tej debati, da so manufaktursti sicer zaželeni, da pa jim je treba *prej dati svoboščine in ukiniti cehe*.³² Morem trditi, da je bil s tem boj s cehi načelno že pričet, čeprav je potem trajal še nekaj desetletij. Nedvomno bi komercij hitreje napredoval, če bi bilo dane več svobode in opore privatni iniciativi. Zaradi knežjeabsolutistične birokracije in centralizacije tudi trgovinske politike se je razvoj zaviral: privativni privilegiji so se dajali počasi in previdno, posojila in sploh zaščita manufakturstom, ki so se bolj in bolj množili, so bila zelo redka.

Marca 1721 je sklenila glavna komerčna komisija v Gradcu, da bo povabila s Kranjske za svojega člana Žigo grofa Wagensperga, da bo dalje organizirala prvoinstančna menična sodišča v Celovcu, Ljubljani, Trstu in na Reki.³³ Dejansko so bila ustanovljena šele spomladi 1731 v Gorici, Gradiški, Trstu in na Reki, torej na sami meji med beneško republiko in avstrijskimi pokrajinami.

Nedvomno je bil eden izmed najnaprednejših kranjskih plemičev deželni glavar in tajni svetnik Wolf Weikard grof Gallenberg. Vso svojo mentaliteto je pokazal v odgovoru na cesarsko resolucijo iz zadnjih dni septembra 1722. Tu se mu naroča, naj izroči dvoru predlog o delovnem območju novega trgovinskega uradnika, tako imenovanega komercialnega reprezentanta, ki bi bil potreben za dvig in rast trgovine v pristaniščih. Ta naj bi uvedel prosto trgovanje ter z nasveti in dejanji pomagal negociantom ter manufakturstom. Prav Gallenberg naj bi izdelal načrt za delo in avtoriteto komercialnega reprezentanta. V svojem odgovoru je pisal

Zastava avstr. mornarice iz leta 1719
(Originalna risba v DAS, Lj.)

Večina polja je rumene barve, kvadrat v levem zgornjem kotu je rdeče barve, dvoglavni orol je črn in nosi na obeh glavah zlato krono; križajoči se obrežani veji sta bele barve.

1. decembra 1722, naj se, vsaj kar se tiče Kranjske, pazi na zboljšavo cest, na zadosten dovoz lesa iz zaledja v ladjedelnice ter da naj se uvede korespondenca z vsemi kompanijami v Trstu, na Reki in v Bakru. Komercialni reprezentant naj rešuje spore med trgovci; njemu naj bodo podložne tudi vse manufakture. Dopusti naj se popolnoma prosto trgovanje. Predlagal je ukinitvev vseh monopolov in cehov, češ da manufakture in trgovina ne bodo cveteli vse dotlej, dokler bodo obstajali cehovski mojstri s svojimi privilegiji.³⁴

Danes je težko ugotoviti, koliko je njegovih in koliko tujih nazorov. Vemo to, da so imeli Gallenbergi veliko privatno knjižnico, kjer bi mogel najti množico merkantilističnih knjig, ter številne prijatelje med grosisti in negocianti sploh. To je gotovo vplivalo na samo Gallenbergovo mišljenje in delovanje. Sicer pa je postajal merkantilizem bolj in bolj »splošna lastnina«; vsi so bili merkantilisti: plemstvo, meščanstvo, kmečki trgovci.

Vendar moram pripomniti, da so stanovi že 14 dni pred njegovim odgovorom obravnavali vpeljavo manufaktur na seji 18. novembra 1722, ko so razpravljali o deželnem proračunu za leto 1723. Ugotovili so, da vpeljava ni odvisna od njih; komercij in manufakture ne bodo cvetele toliko časa, dokler ne bo vzpostavljeno sploh svobodno trgovanje in odpravljeni cehi.

Nekako pol leta pozneje, dne 26. maja 1723, so stanovi zopet sejali in zopet govorili o vpeljavi manufaktur na Kranjskem. V primeri s prejšnjo debato se opazi sedaj znaten napredek: odbor je svetoval, naj se ustanovita na Kranjskem suknarna in platnarna; mogla bi se »introducirati« tudi preja svile in gojitev murv pri podložnikih.³⁵

Zadeva s suknarno kranjskih deželnih stanov, največjo manufakuro tekstilne stroke na Kranjskem, je dobila resno oporo še na seji graške glavne komerčne komisije dne 9. julija 1723. Ko jo je glavar Gallenberg omenil, je takoj povzel besedo Kristijan Schubert, direktor avstrijske Orientalne kompanije, in zelo priporočal, naj se ustanovi, češ da gre v Benečijo za graničarsko sukno letno preko 30.000 gld denarja. V debati so jo priporočili tudi drugi udeleženci; vsi so se ogrevali še za osnovanje platnarne in svilogojstva na Kranjskem.³⁶

Naslednjega leta so stanovi res organizirali suknarno; pričela je z delom leta 1725. Ta uspeh jim je dal polet: ko so obravnavali na seji 9. maja 1726 koncesijo za platnarno, ki je bila dana koroškim stanovom, so sklenili, da bodo zahtevali, naj se platnarna prepusti njim, kranjskim stanovom, če je Korošci ne bodo postavili v dveh mesecih.³⁷ — Do tega ni nikdar prišlo.

Za vso to aktivnostjo niso zaostajali niti poklicni trgovci. Le-ti so hoteli organizirati v Ljubljani po zgledu drugih mest trgovsko kompanijo in ji izposlovati cesarski privilegij.³⁸ V osnutku, ki je bil napisan 17. novembra 1726, se zahteva prepoved trgovanja in preprodajanja tujim kramarjem, češ da nosijo denar iz dežele in jo s tem slabe. Prepoved naj bi zadela Karniele, Benečane, Savojarde, Francoze, Milančane in kar je še drugih takih tujih kramarjev. Svoboda trgovanja se ne sme vzeti Furlanom, Tržačanom in Rečanom, torej domačinom. Kmečko trgovanje naj se seveda tudi prepove. Trgovska kompanija naj bi dobavljala surovine za ljubljansko suknarno (tu je že imel skoraj monopol Peter Anton Codelli) in trgovala s koroškim železom in jeklom (tu je imel podoben položaj Michel Angelo Zois). Kompanija ni nikdar zaživela, ker se ni mogla in znala uveljaviti nekaj spričo raznih monopolov in zato odpora glavnih grosistov, ki so videli v kompaniji nevarno konkurenco, nekaj zaradi tega, ker ni našla poti do organizacije in združitve posameznih teženj svojih članov v močno kolektivno silo.

Medtem je gospodarska sila Trsta zložno, a neprekinjeno rasla. Pristanišče je bolj in bolj navezovalo nase trgovske sile zaledja in s tem zbuvalo k delu do sedaj skrite gospodarske sile. Za še večji dvig komercija je bila ustanovljena dne 26. maja 1731, torej v času, ko je bila avstrijska Orientalna kompanija v zenitu svojega delovanja ali pa ga je morda celo že prešla, in v času, ko je svobodni letni sejem v Trstu zbiral na svojem prostoru trgovce iz raznih dežel, pomembna Intendenza Commerciale. Vodil jo je capo

ali soprintendente. Ustanovljena je bila za posredovanje trgovine med nemškimi in italijanskimi deželami. Pospešila naj bi pomorsko trgovino Furlanije, Goriške in Gradišanske, Kranjske, Istre in Hrvatske preko Trsta, Reke, Bakra, Karlobaga in Senja. Pritegnili naj bi se trgovci vseh nacij, zlasti Nemci, Čehi, Italijani, Levantini; podpirali naj bi se domači trgovci, Judi pa ne ovirali.³⁹

Poudarim naj, da so bili imenovani dne 19. junija 1731 za soprintendenta glavar W. W. Gallenberg, za prvega asistenta komornik grof Arrivabene, za drugega asistenta Franc Rakovec-Reigersfeld, — torej ljudje iz zaledja. To zveni tako, kot da Trst sam ali druga pomorska mesta niso imela dovolj sposobnih ljudi za organizacijo in vodstvo komercija. Po drugi strani se vidi, da so takratni merkantilisti pojmovali našete zaledne pokrajine in pristanišča kot nekakšno gospodarsko zaključeno enoto.

Tej dobi dajejo splošen pečat ponavljajoči se napor, da bi izboljšali mitninski sistem, izločili slab denar iz dežele, pritegnili trgovce vseh nacij, uvedli nove manufakture. V zvezi s Trstom in dvigom komercija čisto čitamo v virih geslo »mare duplicat sortem« — morje podvoji pridobitek. Sami fevdalni stanovi so večkrat, tudi dne 19. maja 1749, svečano deklarirali, da imajo svobodo trgovanja za bazo napredka in da se o svobodi govori takrat, kadar so prepovedani monopoli in propoli.

Monopoli seveda niso bili prepovedani in odpravljeni. Petra Antona Codellija in Michel Angela Zoisa sem, ne da bi navajal druge, že omenil. Dodam naj samo še monopol za nakup in prodajo volov. Dne 11. avgusta 1702 je dobil Simon Millesi, beljaški trgovec z volmi, koncesijo ali apalto za nakup volov v vseh treh notranjeavstrijskih deželah. Naslednja pogodba je bila sklenjena 8. aprila 1724 z brati Matijo, Izidorjem in Simonom Millesijem za izvoz volov na štiriletni rok. Po tem terminu so jo podaljšali. Šlo je za izvoz volov iz Notranje Avstrije razen Koroške, iz Ogrske, Moldavije in Valahije. Določeno je bilo, da bodo bratje izvozili iz Spodnje Štajerske in Kranjske 1800 volov v Benečijo (cent po 7 gld). Pogodba z njimi je bila sklenjena še 26. novembra 1735 z določbo, da smejo izključno sami izvoziti iz Zgornje Štajerske 650 volov, iz Spodnje Štajerske in Kranjske 1150, iz Koroške 1600 volov. Izvažali bi preko Trbiža ali Gorice — torej bi se izognili Trstu.⁴⁰

Končno naj navedem vzpon Franca Tomaža Grošlja kot klasičen primer tega, kako je pritegoval Trst ljudi iz zaledja in omogočil nekaterim hiter in izdaten dvig. Rojen

je bil v Kropi na Gorenjskem okoli leta 1700 in je izhajal iz rodu znanih fužinarjev Grošljev. Kakih 23 let pozneje je prišel v Ljubljano. Tu je prejel mestne pravice dne 1. marca 1723 in postal trgovec in lastnik manjšega lokala na Bregu.⁴¹ Kmalu po letu 1730 je odšel v Trst.⁴² Že kot tamkajšnji trgovec je prosil junija 1740⁴³ v družbi z Jeanom Godardom, po rodu iz Bruxellesa, in Vicenzom Belanom, rojenim Francozom, za izdajo patenta za plovbo (Schiff-Patent). Tik pred vložitvijo prošnje je namreč kupil od Angleža Viljema Godsalva manjšo ladjo tipa chechia, ki je imela 70 ton nosilnosti in jo je imenoval »L'Aurora«. Bila je ena izmed 60 ladij tržaške mornarice. Navigacijo je izročil tržaškemu Sicilijancu Konradu Torresu, ki je imel patent za plovbo že nekaj let. Patente so navadno podeljevali za 2 do 3 leta proti plačilu 4 species dukatov. Grošelj je kmalu postal ugleden, če že ne vodilni tržaški trgovec. Najpozneje leta 1744 je namreč že podpisoval skupaj s Friderikom Österreicherjem spise za Corpo mercantile in Trieste. Oba sta se podpisovala skupaj kot Capi del Corpo mercantile.⁴⁴ Zadnje poročilo o njem, ki mi je do sedaj znano, nosi datum: Ljubljana, 7. oktobra 1749. Tu piše, da je imel fužino za baker na Fužinah pod Ljubljano Franc Grošelj iz Trsta in da je dobival surovine zanjo iz Koroške. Sedaj (sc. 1749) da je fužina že ruinirana.⁴⁵ O nadaljnji Grošljevi usodi mi ni nič znanega.

Tudi Friderik Österreicher, ljubljanski trgovec,^{45a} je imel, seveda že kot tržaški trgovec, ladjo tipa chechia, in se je imenovala »Santa Anna«. Dne 28. septembra 1736 jo je prodal Dubrovčanu Antonu Despotu za vso opremo.^{45b}

Svojo ladjo je imel ljubljanski grosist in fužinar Michel Angelo Zois. Bila je tipa nava in se je imenovala »San Bonaventura et Anime del Purgatorio«. Dne 19. maja 1745 jo je prodal kapetanu Petru Tomaševiču s Pelješca. V času prodaje je bila ladja zasidrana v tržaški luki.^{45c} Leta 1746 je prodal neko drugo svojo ladjo Davidu Luzzattu.^{45d}

4. ORIENTALNA KOMPANIJA

Že neki uradni dopis Dunaja Ljubljani z dne 2. marca 1717 govori o prosti navigaciji po Jadranu, o zaščiti »avstrijskih« ladij in o tem, naj le-te izobesijo cesarsko zastavo (glej sliko).

Neki drug dopis iz Gradca z dne 12. novembra 1718 priporoča, naj se »za dvig komercija« osnujejo v Gradcu in drugih mestih na Koroškem, Kranjskem in v avstrijski Furlaniji trgovske kompanije po vzoru raz-

nih trgovskih mest tujih držav.⁴⁶ Kako je ta akcija potekala v Ljubljani leta 1726, nam je že znano: iz vsega ni bilo nič. Pač pa je bila utemeljena na Dunaju 27. maja 1719 privilegirana avstrijska Orientalna kompanija. O njej je pozneje pravil⁴⁷ direktor Kristijan Schubert, da so takoj po sklenitvi miru s Turki v Požarevcu leta 1718 predlagale oblasti dunajskim trgovcem, naj bi izkoristili svoboščine, stipulirane v mirovni pogodbi, in ustanovili kompanijo za trgovanje z vzhodom. S turškim komercijem naj bi stopili v stik po suhem in po rekah. Zato da je bilo oktobra 1719 zgrajeno skladišče v Beogradu in približno ob istem času še v Carigradu. S tem komercijem naj bi se okoriščale zlasti dedne dežele, ne pa samo Benetke in še druge nacije. Kmalu je imela kompanija štiri ladje. Promet da je bil največji v desetletju 1720 do 1730. Potem je pričel padati. Nato je naštel Schubert kompanijine manufakture in pomorske zveze z drugimi deželami ter končal takole: »Iz tega sledi, 1. da je bila kompanija zgolj dvorna institucija, 2. kar je ukrenila, se je zgodilo z vednostjo in privolitvijo dvorne komercialne komisije, 3. povzročila je samo stroške.« Te splošne, delno celo malodušne Schubertove besede moram precizirati s konkretnimi navedbami.

Sedem mesecev po utemeljitvi so bili odobreni Orientalni kompaniji statuti. Po njih je bila kompanija organizirana kot delniška družba. Vsak delež te prve avstrijske delniške družbe⁴⁸ je znašal 1000 gld. Pri občnih zborih je imelo do 9 delnic le en glas, od 10 do 19 delnic dva glasova, 20 delnic ali več tri glasove. Več kot toliko glasov ni mogel imeti noben delničar, pa naj je imel delnic kolikorkoli že. Družbo je vodil odbor 15 delničarjev; eden med njimi je bil direktor, dva pa asistenta. Cesar Karel VI. je bil supremus protector družbe.⁴⁹

Začetno navdušenje in protežiranje kompanije je bilo znatno. Že dne 29. avgusta 1721 so pričeli z loterijo, da bi se ji povečali denarni dohodki.⁵⁰ Dalje je na en sam dan, 20. maja 1722, prejela naslednje privilegije: 1. da sme graditi zase privativno dvajset let v Trstu, na Reki ali v Bakru preko 60 čevljev dolge ladje in postaviti obrate za izdelavo jader, sider, smole in katrana, vrvi in železnih topov; 2. da sme postaviti v katerem koli pristanišču rafinerijo sladkorja; 3. da sme zgraditi obrat za izdelavo bakrene posode; 4. da sme privativno trgovati 15 let s Portugalsko in zahodnimi državami.

Pravzaprav je bil prvi kompanijin obrat manufaktura sveč, organizirana leta 1721 na Reki. Ustavila pa je delo še pred letom 1730. Sele njej je sledila vrvarna, postavljena leta

1722 na Reki; obratovala ni prav dolgo časa. Novembra 1722 je kupila kompanija veliko manufakture volnenih izdelkov v Linzu. Končno je prejela januarja 1726 privilegij za napravo manufakture za barhent in koton v Schwechatu.⁵¹

Za gradnjo ladij so poklicali v primorje graditelja vojnih ladij iz tujine; pisal se je Focke Gerssen. V Ljubljano je prispel 5. maja 1719, še pred utemeljitvijo Orientalne kompanije. Najprej je zastran primernege lesa pregledal gozdove na Kranjskem in Goriškem,⁵² potem pa se je lotil dela. Še tega leta je bila zgrajena prva kompanijina ladja »Il Primogenito«. Njej so sledile samo še tri nove.⁵³ Kar tu naj navedem, da se omenja leta 1739 graditelj ladij Matija Makovec,⁵⁴ vendar je vprašanje, če je gradil ladje za pomorsko plovo; morda so to bili le večji čolni za rečno plovo.

Junija 1723 je kompanija prvič navezala stike s Portugalsko. S tremi kompanijnimi ladjami in dvema vojnima je tja odpotoval kot vodja flotilje Franc Rakovec-Reigersfeld. Med drugim je prodajal na Portugalskem tudi kranjsko platno (8 bal loškega platna).⁵⁵

Kljub vsem naporom ni mogel komercij tako napredovati, kot bi bilo to želeli. Ko sta potovala skozi Ljubljano in se tu zadrževala v dneh od 21. do 23. novembra 1722 direktor Kristijan Schubert in inženir general Schmettau, so ju vodilni gospodarski krogi v Ljubljani spraševali o kompaniji in komerciju. Schubert se je pritoževal, da nikakor ne napreduje trgovina z lesom za gradnjo ladij (les so vozili iz zaledja v pristanišča kranjski podložniki), general pa je izjavil, da je sicer ugodna priložnost, povečati negocij, da pa manjka dobrih negociantov; ti, ki so, namreč ne znajo kaj več kot blago tehtati ali meriti na vatle. Oba sta tudi opozarjala na to, da je švedsko železo, ki nevarno vdira v Sredozemlje, znatno boljše od koroškega ali štajerskega in — tudi cenejše.⁵⁶ Kmalu se je pojavila še nova konkurenca v Italiji — rusko in bosensko železo.⁵⁷

Pri vsem tem ne smemo pozabiti, da je kompanijino tranzitno trgovanje skozi naše kraje povečalo prevozniško in tovorniško dejavnost. Po specifikacijah, ki so ohranjene⁵⁸ za čas od 1. februarja 1723 do 13. avgusta 1725 za mitninske urade Ljubljano, Trbiž, Kóren in zgornještajerski Gradec, je razvidno, da je največ blaga tranzitiralo skozi Ljubljano, najmanj skozi Gradec. Kompanija je tvorila v tem času iz Trsta skozi Ljubljano 731 tovorov olja, 11 tovorov platna, svile, sladkorja, čaja itd., v nasprotni smeri 5124 tovorov železa in železnih izdelkov (v obe smeri skupaj torej nekako 985 ton),

skozi Gradec v istem času le 266 tovorov blaga, od tega 170 tovorov olja, 96 tovorov pa tkanin, bakra, mandljev in drugega.⁵⁹ Pri tranzitiranju je uživala kompanija znaten popust pri plačilu mitnin (do ene tretjine). Izmed železa in železnih izdelkov, ki so šli skozi Ljubljano v pristanišča, je bilo več koroškega in manj kranjskega blaga, ker so Korošči proizvajali več železa kot Kranjci.

Ko je Orientalna kompanija že prešla zenit svoje prosperitete, so nekako novembra 1732 Angleži in Holandci predali na Dunaju osnutek načrta o prevzemu oziroma zakupu te kompanije s sledečimi pogoji: Orientalna kompanija naj odstopi vse svoje svoboščine in manufakture njim proti gotovini; novi družbi bi moralo biti za deset let dovoljeno uvažati koton, barhent in druge tkanine ter rafinirati sladkor na Reki (to je bilo dovoljeno Holandcem leta 1750). Dalje naj bi smela sama žgati žganje na Ogrskem in Hrvatskem in ga izvažati preko morja. Delnice nove družbe bi smel kupiti sleherni državljan v Avstriji. Spori bi se reševali samo pred kompanijino vrhovno direkcijo z izključitvijo vseh drugih sodišč. Angleška nacija naj bi smela svobodno izvajati svojo religijo. Za mitnino in drugo bi družba letno plačala državi 600.000 gld; za varnost oziroma jamstvo bi vložila v Dunajsko banko 4.000.000 gld.⁶⁰

Jasno je, da bi vstop anglo-holandske družbe v Avstrijo ne pomenil samo dvig komercija, ampak že poskus zakoreninjenja kolonialne velesile v tem delu gospodarsko zaostale Evrope. Dunaj je kolonialistični poskus odklonil.

5. CESTNO IN VODNO OMREZJE

Ena izmed osnovnih zahtev merkantilizma se je glasila: za pospešenje in povečanje komercija je potrebno zboljšano cestno in vodno omrežje, da se bo mogel odvijati promet hitreje in udobneje.

Široko tržaško zaledje je dočakalo sredino XVI. stoletja z istim cestnim omrežjem in z isto kvaliteto cest, kot so jo imela pretekla stoletja.⁶¹ Šele leta 1558 so z dvora ukazali vsem gosposkam, da je treba zboljšati ceste in jih razširiti na 4 navadne klaftre; pri razširjanju da naj se ne pazi na noben grunt ali lastno korist (sc. teh gruntov).⁶²

Popravljali so v glavnem s tlačansko delovno silo. Čestokrat slišimo pritožbe, da delo ni učinkovito in da poteka počasi zato, ker hodijo na cestno tlako večkrat pretežno ženske, starci in otroci, ki težkemu delu niso kos. Da delo ni bilo kaj prida učinkovito, sklepam iz dejstva, da so izdali za popravilo cest na Kranjskem v petnajstletju 1637—1652

skupaj le 4887 gld ali letno povprečno 326 gld (manj kot 1 gld dnevno).⁶³ Dokaz o slabem popraviljanju cest nam nudi patent za reparacijo cest, izdan v Ljubljani 14. aprila 1684.⁶⁴ V njem se ugotavlja, da so ceste marsikje tako slabe, da se po njih ne more več voziti, ampak samo še tovoriti, in da so zopet druge življenjsko nevarne. Mostovi, ki so se zrušili, se vrsto let niso več popravili.

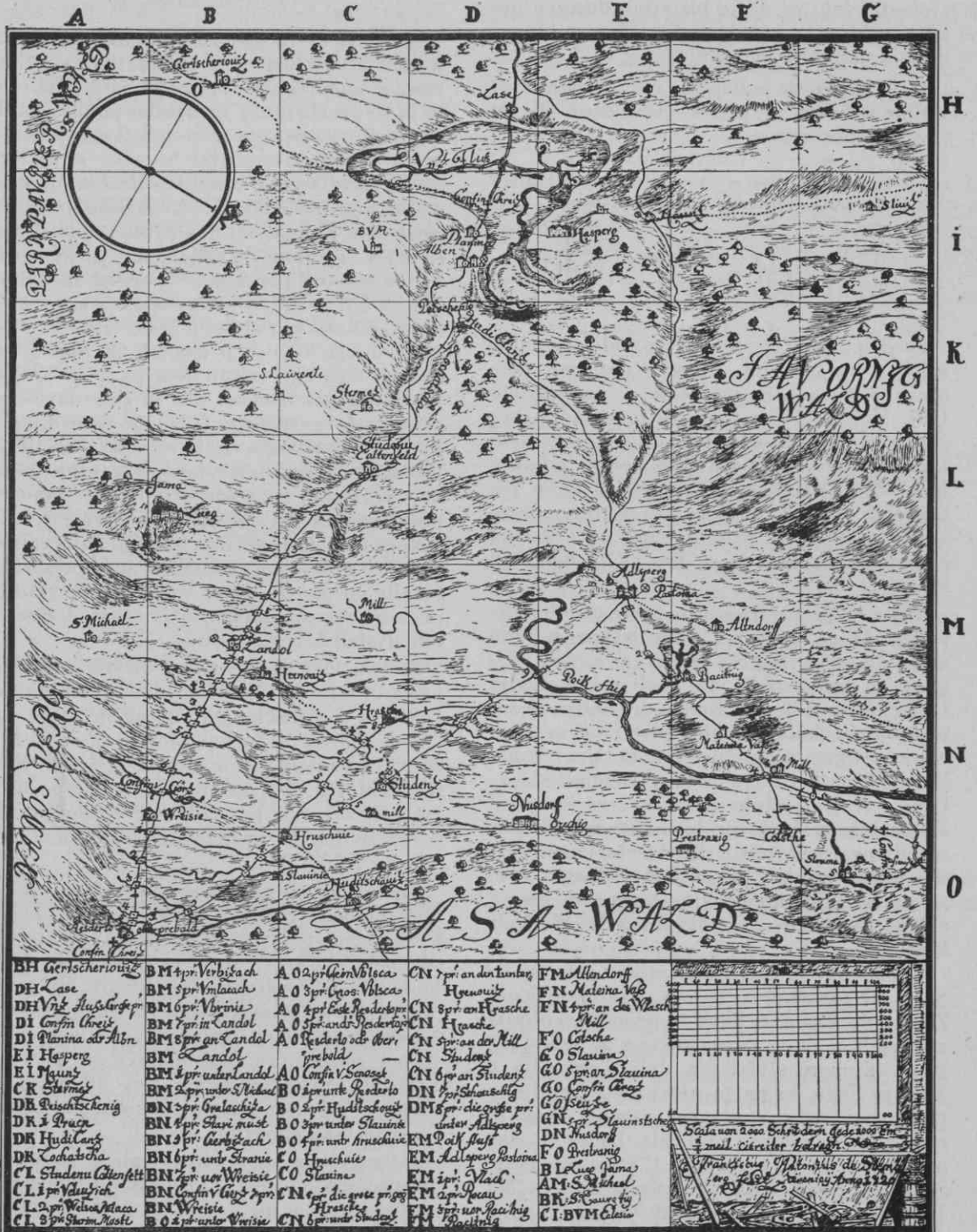
Vsekakor so bile v središču pozornosti ceste, ki so vodile čez Kras v Trst. Njim so bili namenjeni še posebni dekreti, eden med njimi dne 1. avgusta 1689.⁶⁵ Ta ne toliko zaradi slabega stanja, kolikor bolj zaradi velikega oziroma večajočega se prometa v smeri Ljubljana—Trst ali Ljubljana—Reka.⁶⁶ Leta 1690 niso pozabili ukazati popravilo cest na Gorenjskem in Dolenjskem, še posebej spet na Krasu v smeri Preval—Reka.

Novi obsežni, načrtni in sistematični prijemi za popravilo cest so se ukrenili šele leta 1713.⁶⁷ Ko so stanovi obravnavali 27. junija 1713 cestni projekt v deželi,⁶⁸ so prvi patent za vso Kranjsko izdali že 21. julija tega leta, naslednjega 12. februarja 1714, tretjega 18. septembra 1714. Šele tem so sledile — tri leta po Martinuzzijevem pregledu cest od Ljubljane do Reke⁶⁹ — tudi cesarske odredbe: 27. oktobra, 13. novembra in 18. decembra 1717 ter 25. septembra in 5. novembra 1718 — torej v glavnem po proglatitvi svobodne plovbe po Jadranu. V letu 1718 je Kranjska postavila za vodstvo cestnih del štiri komisarje. Za Kras je bil določen Franc Anton Steinberg, ki je izdelal kmalu nato, leta 1720, dosti pregleden in poučen zemljevid cest na svojem področju.⁷⁰ Za eno izmed reparacijskih del, ki so potekala 21. marca 1719, se zahteva sekani smodnik. To je do sedaj prvi, meni znan podatek o tem, da so uporabljali učinkovitejša in modernejša sredstva za planiranje cestišč.

Kako so napredovala cestna dela, kaže naslednji stolpec:

leta 1717 so potrošili	258 gld
leta 1718 so potrošili	1.594 gld
leta 1719 so potrošili	1.620 gld
leta 1720 so potrošili	3.962 gld
leta 1721 so potrošili	3.502 gld
leta 1722 so potrošili	6.275 gld
leta 1723 so potrošili	7.422 gld
leta 1724 so potrošili	6.515 gld
leta 1725 so potrošili	3.539 gld
leta 1726 so potrošili	2.400 gld
leta 1727 so potrošili	3.230 gld
leta 1728 so potrošili	7.757 gld
leta 1729 so potrošili	20.195 gld

Vidimo, da so pričeli intenzivneje popravljati ceste po proglatitvi Trsta in Reke za

Steinbergov zemljevid cest na Notranjskem iz leta 1720 (Original v DAS, Lj.)

svobodni luki in da je bil višek dosežen nekako v času, ko je bila tudi aktivnost Orientalne kompanije na višku.

Dodam naj, da je deželna blagajna posebej vodila rubriko za popravilo mostov. Ta je precej zapletena:

leta 1724 so izdali	278 gld
leta 1725 so izdali	25 gld
leta 1726 so izdali	500 gld
leta 1727 so izdali	25.652 gld
leta 1728 so izdali	151 gld
leta 1729 so izdali	25 gld

Pred letom 1724 sploh niso vodili posebne rubrike za mostove. Presenečajo tudi zelo nizke in neenakomerne vsote; izjema je leto 1727. Menim, da so vsote za mnoge mostove skrite v stroških za ceste, da pa je za leto 1727 tako visoka morda zato, ker se je konec leta 1725 pričel graditi most čez Savo pri Črnučah blizu Ljubljane (do takrat je prevažal brod). Most je moral biti za takratne čase tehnična posebnost, ker je bil dolg 165 klafter.⁷¹

Tako rekoč na dnevnem redu so bile pritožbe, da so ceste na mnogih krajih tako ozke, da se ne moreta srečati dva voza, čeprav so širino voza računali na 4 čevlje (= približno 130 cm). Konec decembra je zato sporočil komisar Steinberg, da razširja ceste v svojem področju na 12 čevljev (= nekako 400 cm); za dva voza je računal 8 čevljev, 4 čevlje je bilo »hodnika« za voznike. Ko so bile ceste okrog leta 1723 za silo popravljene, so poročali, da vlečejo 4 konji sedaj toliko, kolikor prej 6 konj.⁷² Marca 1726 je postal vrhovni direktor komornih cest z nalogo inspekcije deželni glavar W. W. Galenberg.

Vodna pot je bila pravzaprav ena sama: Sava od Zagreba do Zaloga, Ljubljanica od Zaloga do Vrhnike. Savo so pričeli regulirati pozneje kot ceste. Sicer slišimo že leta 1715 glas, da more služiti za dvig komercija s Turčijo Sava, ki da je plovna od Ljubljane (!) do Beograda, vendar mi poročil, da se je reka tudi dejansko regulirala. Dalje so stanovni govorili še 10. julija 1732 o plovnosti Save.⁷³ O večjih vsotah beremo šele leta 1736. Takrat so dali za ta dela 20.000 gld, vendar dodaja pisec, da bi bila potrebna vsota 80.000 goldinarjev, da pa jo do takrat še niso »nali«. ⁷⁴

V splošnem lahko rečemo, da merkantilizem ni zanemarjal cestnega problema. Da je vsota za regulacijo Save visoka, je vzrok tako v tem, da so regulirali naenkrat, kot v tem, da je bilo za to potrebnega mnogo smodnika in poklicnih delavcev.

Ne da bi se tu historično in analitično podrobneje spuščal v problematiko valutnih razmer sploh in v prvi polovici XVIII. stoletja še posebej, naj na kratko poudarim, da so imeli vsi tisti predeli tržaškega zaledja, ki so mejili na ozemlje beneške republike, svojevrstne težave zaradi vdiranja njenega denarja na to ozemlje. Avstrijsko primorje (področje Ogleja, Trst s svojim distriktom, Reka s Trsatom, Kraljevica, Karlobag in Senj s svojimi področji),⁷⁵ Goriška in Kranjska so bili v najožjih trgovskih zvezah z republiko že nekaj stoletij. Naši trgovci, ki so vozili blago tja, so prejeli izkupiček seveda v beneški valuti. Ker ga niso na povratku nikjer menjali niti ni bilo na mejah učinkovite avstrijske finančne kontrole, so soldo zlahka poplavljali tržaško zaledje in postali sčasoma prav tako kuranten novec kot krajearji in goldinarji. Kljub mnogim poskusom ni tja do druge polovice XVIII. stoletja uspelo izriniti iz zaledja tujo valuto. Benetke so bile gospodarsko pač superiornejša sila in so via facti vplivale na valutne razmere v gospodarsko inferiornejših obmejnih avstrijskih pokrajinah.

Že leta 1574 so bili na tej strani meje pričrpani, da vdira beneški denar sem zaradi visokega kontrakta (zaradi ozkih zvez) domačih trgovcev s tujimi. Menili so, da bi bilo prav, če bi popolnoma ukinili ta visoki kontrakt. Storili niso nič in problem je postajal vse bolj nevaren, ker so ljudje v zaledju plačevali že dnevne življenjske potrebščine med seboj v soldih.⁷⁶

Stanovi so na zasedanju dne 22. novembra 1692 določili poseben odbor, ki naj bi na Kranjskem vpeljal nemško valuto in odpravil »domačo veljavo«, to je, tu krožeče beneške solde. Da bi jih izrinili, so sklenili, držati se programa, ki so si ga sestavili in je obsegal 9 točk. Ena izmed njih je naročala stanovskemu blagajniku, naj dobavi za 4000 ali 5000 gld krajearjev, cvajarjev (dvojač) in pfenigov⁷⁷ (sc. da jih bo razpečal na Kranjskem in tako spodrinil solde!).

Intenzivneje so se ukvarjali z valutnim vprašanjem od leta 1725 dalje. O tem priča znatna množina privatnih in uradnih spisov, ki se nanašajo na valutne razmere, ne nazadnje korespondenca o tem, kje naj se postavijo tako imenovana menjalna sodišča. Novčna instrukcija, objavljena 1. julija 1717, se bolj tiče kovanja, teže in izdelave kot pa enotnosti valute. Pač pa so kranjski stanovni napravili korak naprej, ko so na seji dne 5. aprila 1727 govorili o ukinitvi kranjske veljave⁷⁸ na ta način, da bi na Kranjskem

vzpostavili lastno menjalnico ali banko (Münzbank).

Okoli leta 1730 je dala republika kovati nove srebrne novce po 5, 10, 15 in 30 soldov. Ti poslednji so bili po zrnu za okoli 25% slabši kot cesarske sedemnajstice, vendar so cirkulirali po zaledju tako kot avstrijski novci (1 sedemnajstica = 30 soldov). V Avstriji so hoteli leta 1735 zlo odpraviti na ta način, da so izkovali v Gradcu cesarske solde in jih poslali v pokrajine tržaškega zaledja v upanju, da bodo ti spodrinili beneške. To zmede ni odpravilo, ampak še povečalo. Šele terezijanski in zlasti jožefinski čas s svojimi reformami sta vnesla v te nezdrave valutne razmere več preglednosti in izboljšav.

Nedvomno niso šle take razmere v prid dvigu komercija. Prav neurejene valutne razmere komerijem kot eno izmed šibkih točk takratnega merkantilizma in vseh njegovih finančnih teorij. Poleg tega se praktično ne dá izračunati, koliko škode, izražene v goldinarjih, je utrpelo zaledje in z njim vsa Avstrija zaradi ažiotaže v škodo avstrijske valute.

6. MERKANTILISTI - TEORETIKI

Če bi pregledali knjižnice naših plemičev in meščanov, ki so živeli proti koncu XVII. in v prvi polovici XVIII. stoletja, bi na marsikateri knjižni polici našli merkantilistično literaturo. Tako bi našli poleg drugih del, ki so jih napisali Hugo Grotius (1583—1645), Jean Barbeyrak (1677—1744; *Discours du pouvoir des souverains*), Samuel baron Puffendorf (1652—1694; jurist in zgodovinar; *Le droit de la nature, De statu imperii germanici*), Benedikt Carpzov (1595—1666; pravnik), Jožef baron Sonnenfels (1732 do 1817; pravnik; *Politische Abhandlungen*) in drugi, še naslednje knjige: *Frankreich über alles, wenn es nur könnte; Österreich über alles, wenn es nur will* (Hörnigk, 1684); *Becher* (1655—1682), *Politischer Diskurs*; *Jacques Savary* (1622—1690), *Le parfait négociant* (1675); njegov sin *Jacques*, imenovan *Savary des Brûlons* (1657—1716), *Dictionnaire universel de commerce* (1723); *Von Manufacturen und Commerciens* (brez avtorja); *Zinken, Cammer- und Finanzwissenschaft, Cammeralisten Bibliothec, Economisches Lexicon*; *Francisci Phillipi Florini Economus prudens et legalis* (1701); zelo dobro je bil zastopan *Johann Heinrich Gottlob von Justi* (1720—1771) in to z naslednjimi deli: *Finanzsystem, Ökonomische Schriften, Politische und Finanzschriften, Grundriss einer guten Regierung, Der handelnde Adel, Abhandlung von den Manufacturen und Fabriken, Ergänzung zur Manufacturen, Grundsätze*

der Polizeiwissenschaft; končno naj še navedem *J. Hubner, Handlungslexicon*⁷⁹ in pa *Tyrolisches Münzgespräch... Anno 1736*.⁸⁰ Knjižnice so dokaz, da so sodobniki kazali zanimanje za merkantilizem in da so ga dokaj dobro poznali. Od teoretičnega znanja do praktične dejavnosti je sicer še dokaj velik korak, toda znanje je le postajalo množično in s tem ustvarjalo pogoje za splošen napredek.

Problemi, nesoglasja in nesorazmerja, ki so nastajala in rasla v zvezi z nesomernim razvojem merkantilističnih maksim v praksi, so izzvala nekaj ljudi k manj ali bolj globokim razglabljanjem. Nedvomno je naš največji merkantilist-teoretik znani praktik *Franc Rakovec-Reigersfeld* (1697—1760). Na nekem drugem mestu sem povedal,⁸¹ da je pričel pomorsko-trgovsko kariero z lastno ladjo na Reki v letih 1719—1720, jo nadaljeval pri avstrijski Orientalni kompaniji, se po nekajletni odsotnosti iz Trsta spet vrnil tja leta 1731 kot asistent komercialne intendance in se končno po vnovični prekinitvi še zaposlil v Trstu, kjer je dolgo časa opravljaj razne pomorske in trgovske posle. Imel je široko znanje, velik ugled in znaten vpliv med številnimi prijatelji in v družbi, kjer se je sukal. Kot praktik, ki je dobro spoznal vrednost morja in mornarice, se je zelo trudil, da bi Avstrija bolje razvila svojo pomorsko trgovino. V tem smislu je poleg drugega predlagal tudi to, naj bi iz zaledja, iz Kranjske, prišlo služiti za mornarje več mladine. Koliko učinka je imel ta njegov predlog, se ne dá ugotoviti. Kot teoretiku so mu bili napredek komercija, dobro urejene finance in policija vir blagostanja. Sam navaja, da je bral v originalu razna francoska dela, preštudiral pa je tudi *Schröderja, Becherja, Hörnigka* in druge.⁸²

Njegov sodobnik je bil *Filip grof Rosenberg*, merkantilist finančne smeri. *Rosenbergi* so bili koroški grofje, ki so se oglasili že leta 1652, da bi radi postali kranjski deželani.⁸³ Imeli so posestva tudi na slovenskem etničnem ozemlju v zgornjem Rožu in okoli *Železne Kaple*. *Eden* izmed *Rosenbergov*, *Wolf Andrej*, je prodal leta 1681 imenje *Hagenegg* pri trgu *Kapli fužinarju Mazzugonu*. Pozneje, leta 1772, je neki drug *Rosenberg*, grof *Orsini*, obnovil propadle fužine v zgornjem Rožu, ki so bile znane po tem, da so proizvajale specialno jeklo za novce, ki so ga pošiljali posebno v *Salzburg*.

O merkantilistu *Filipu grofu Rosenbergu* je veliko vprašanje, če je sestavil svoj spis v kakršni koli zvezi s problemi, ki jih obdelujem v tej razpravi. Z veliko verjetnostjo domnevam, da ga je sestavil na Dunaju, ne

pa kje na Koroškem in da ga moramo prištevati med »koroške« merkantiliste kvečjemu po poreklu. Svoj obsežni rokopis (96 strani), ki ga je sestavil leta 1726, je naslovil »Cammeral Systema«. Spisal ga je samo v deset izvodih in jih poklonil cesarju Karlu VI., Evghenu princu Savojskemu, kanclerju grofu Sinzendorfu in drugim voditeljem države.⁸⁴ Izvod, ki je ohranjen pri nas, je po vsej verjetnosti prepis. Če sta bila Rakovec in Rosenberg osebna prijatelja, je še odprto vprašanje.

Kratka vsebina spisa, ki ima tri dele, je naslednja: v prvem delu se kritizira slabo gospodarjenje države, v drugem se razpravlja o načinih varčevanja in o reformi izdatkov. Tretji del je najvažnejši, je bistvo spisa. Za kovanje novcev, pravi avtor, je najprimernejše srebro. Toda njegova vrednost se spreminja sorazmerno s količino v državi. Zato predlaga, da bi se izdajal papirnat denar, bankovci, ki bi imeli hipotečno kritje, kajti zemlja ima, po njegovem, konstantno vrednost, dá, celo večja se, ker se zemljišča stalna zboljšujejo. Spis je močno zanimiv in zelo važen zlasti zato, ker je poln merkantilističnih misli in maksim ter prikazovanja gospodarskega stanja v državi. Njegove misli sicer niso originalne, toda bralec se more prav dobro poučiti iz njih o takratnih dosežkih avstrijske merkantilistične teorije, zlasti kar se tiče pojmovanja denarja.

Kot odgovor na izvajanja v Cammeral Systemi je bil nekaj pozneje sestavljen krajši rokopis nekega drugega neznanega avtorja, ki podaja odgovore in pojasnila k Rosenbergovemu sistemu.

Naslednji pomembnejši merkantilist iz tržaškega zaledja je bil Tomaso de Gerardi.⁸⁵ O njem vem za sedaj samo to, da je sestavil leta 1735 ali 1736 spis na 160 straneh z naslovom Progetto di Commercio. V njem propagira komercij, mornarico ter pomorsko trgovino. Obravnava vse zahodnoevropske orientalne kompanije in njihovo aktivnost od XVI. stoletja dalje. Po vsem videzu sodeč bi mogel biti Gerardi celó Tržačan.

Kot poslednjega merkantilista tega časa, čeprav ne zadnjega, navajam barona Eggersperga in njegov manjši spis »Guttachten in materia des Münzwesen«. Kot že naslov pove, se pisec ukvarja izključno z novčnimi in valutnimi zadevami. Rokopis je iz let okoli 1740.⁸⁶

OPOMBE

Kratice: SSA — Starejši stanovski arhiv; RS — Reigersfeldovi spisi; GS — Gallenbergovi spisi; KR — Kamera in reprezentanca; BS — Breckerfeldovi spisi; Zap. inv. — Zapuščinski inventarji; Carn. pragm. — Carl Seyfrid von Periz-

hoffen, Carnioliae pragmatica (v dveh knjigah). Vse te fonde hrani DAS (Državni arhiv LR Slovenije, Ljubljana). — Malj — Mestni arhiv ljubljanski.

1. Elio Apih, *La società triestina nel secolo XVIII*. Ed. Einaudi, 1957, str. 35 (Studi e ricerche, 6). — 2. *Zgodovina narodov Jugoslavije*, II, Ljubljana 1959, str. 775 (pisec odstavka Fran Zwitter). — 2a. Attilio Tamaro, *Storia di Trieste*, II, Roma 1924, str. 158. — 3. Josip Zontar, *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja*, Ljubljana 1957, str. 16 pod črto (SAZU, Dela 11, Inštitut za zgodovino, 3). — 4. SSA, fasc. 29 in Emporio e portofranco di Trieste, Trieste 1864, str. 87—89. — 5. Emporio e portofranco di Trieste, str. 113—116. — 6. SSA, fasc. 29. — 7. Renato Fuchs, *Lo sviluppo demografico di Trieste dalle origini della città ai giorni nostri* (Rivista mensile della città di Trieste, 1954, V/7, str. 6—9). — 7a. Po arhivskih izpiskih, ki mi jih je tovariško posredoval profesor Ferdo Gestrin. — 8. Vlado Valenčič, *Prebivalstvo Ljubljane pred 200 leti*, Kronika II/1954, str. 200. — 9. Zlatko Prikril-Zdenko Kolacio, *Urbanistički razvoj Rijeke (Rijeka, Zbornik Matice Hrvatske, I, Zagreb 1953, str. 189)*. — 10. Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark 1740—1919 und die Kultur- und Wirtschaftsgeschichte 1500—1919*, Graz-Wien-Leipzig, 1954, str. 266. — 11. Apih, op. cit., str. 55. — 12. Zontar, op. cit., str. 20. — 13. RS, fasc. XXXVI. — Pisec meri vso količino soli v tržaških starih. Na nekem drugem mestu (RS, knjiga Copia lettere, I, 1722—1725, str. 661) izračuna, da je imel en tržaški star, ki je bil podoben ljubljanskemu, 4 mernike, benečanski star le 3 kranjske mernike. Na tretjem mestu (DAS, Rokopis št. 81 [I. 3d]) trdi, da je šlo v benečanski star 135 funtov dunajske teže. Na ta način se dá ugotoviti, da je vseboval beneški star približno 76 kg, kranjski ali ljubljanski mernik nekako 25 kg, tržaški star circa 100 kg. Ker pisec trdi, da je bilo odpeljano iz Trsta po 15.466 tržaških starov soli, iz Reke po 7845 trž. starov, soli iz Barlette po 12.594 trž. starov soli in ostale po 3111 trž. starov soli, se dá zlahka vse pretvoriti v tone. — 14. RS, fasc. V. — Pisec navaja količino 112.905 centov blaga (ena tona vsebuje približno 17,85 centov). — 15. GS, fasc. XX. — 16. RS, fasc. XX. — 17. DAS, Rokopis št. 81 (I. 3d). — 18. Prim. podrobni opis pri Ivanu Vrhovcu, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, Ljubljana 1886, str. 175—200. — 19. Prim. moj članek Ljubljana in kmečki upor v letu 1655 (Kronika 1955, III/1, str. 22—25). — 20. RS, fasc. XX. — 21. Carn. pragm., I, Prot. No 34, t. 63. — 22. Vrhovec, op. cit., str. 200—206. — 23. RS, fasc. XX. — 24. Carn. pragm., I, 38/135. — 25. SSA, fasc. 78. — 26. Ibidem. — 27. Vrhovec, op. cit., str. 173—200. — 28. SSA, fasc. 78. — 29. SSA, fasc. 28. — 30. Ibidem. — 31. Ibidem in Emporio e portofranco di Trieste, str. 87—89 in 90—92. — 32. Carn. pragm., I, 42/85. — 33. SSA, fasc. 28. — 34. Ibidem. — 35. Carn. pragm., I, 44/38. — 36. SSA, fasc. 29. — 37. Carn. pragm., I, 44/68. — 38. SSA, fasc. 28. — 39. Ibidem. — 40. Ibidem. — 41. Malj, sodni protokol za leto 1723. — 42. Poslednjič se ga omenja v mestnem davčnem urbarju (Malj) za leto 1730, toda že s pripombo »auszulassen«; morda je odšel v Trst že tega ali pa najpoznejše naslednjega leta. — 43. RS, fasc. V. — 44. Ibidem. — 45. KR, Commerce. Comission 1747—1763. — 45a. SSA, fasc. 325; v aktu z dne 1. avgusta 1740 piše, da vozi papir iz Benetk v Ljubljano ljubljanski trgovec Friderik Osterreicher. Iz tega se more sklepati, da je tudi ta prodal ladjo in prišel v Ljubljano za trgovca (če je seveda to isti Osterreicher). — 45b. Josip Luetič, O pomorstvu Hrvatskog Primorja i Istre u XVIII. stoljeću (Jadranski zbornik, I, Rijeka—Pula 1956, str. 246). — 45c. Ib., str. 251. — 45d. Zontar, op. cit., str. 30. — 46. SSA, fasc. 29. — 47. RS, fasc. XXVII. — 48. Valenčič, *Sladk. industrija v Ljubljani*, Lj. 1957, str. 49 (Knjižnica Kronicke, 3). — 49. Fr. M. Mayer, *Die Anfänge des Handels und der Industrie in Oesterreich und die orientalische Compagnie*, Innsbruck 1882, str. 41—42. — Emporio e portofranco di Trieste navaja na strani 142, da je bil glavni direktor kompanije Schubert na Dunaju, njeni agenti pa Colomb, Orlando (se. trgovska hiša na Reki), naš znanec Reigersfeld, Osterreicher (tržaški trgovec?), Falch, Gherzen (graditelj ladij?). — 50. Mayer, op. cit., str. 45. — 51. SSA, fasc. 29 in Mayer, op. cit., str. 47—49. — 52. SSA, fasc. 52 b in 385. — 53. Mayer, op. cit., str. 75. — Emporio e portofranco di Trieste, navaja na str. 158, da je bil imenovan leta 1722 Girolamo Davanzo za kraljevega konstruktorja ladij (Gerssena ne pozna, razen v zvezi, ki jo navajam v opombi 49 na koncu). — 54. Carn. pragm., II, 46/452. — 55. RS, fasc. V. — 56. SSA, fasc. 29. — 57. Hermann Wiessner, *Geschichte des Kärntner Bergbaues*, III. Teil, Kärntner Eisen (Archiv..., 41. und 42. Band), Klagenfurt 1955, str. 88. — 58. SSA, fasc. 29. — 59. En tovor = 3 cente ali okoli 168 kg. Zelezo in železne izdelke so zelo radi računali tudi v »meilerjih«; en »meilerc« = 3 tovore ali okoli 9 centov (po podatkih prof. Ferda Gestrina, ki mi jih je sam posredoval). — Torej je pasiralo Ljubljano kompanijnega blaga v času, navedenem v tekstu, nekako 985 ton. — 60. RS, fasc. XXIV. — 61. Ludovik Modest Golia, *Razvoj cestnega omrežja na Kranjskem in Primorskem v 16. in 17. stoletju* (ZČ VI—VII, 1952—53, str. 612—617). — 62. SSA, fasc. 527. — 63. Ibidem. — 64. Ibidem. — 65. Ibidem. — 66. Za trgovanje Zagrebčanov preko Trsta prim. Rudolf Bičanić, *Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske (Rijeka,*

Zbornik Matice Hrvatske, I, Zagreb 1953, str. 123). — 67. SSA, fasc. 527a. — 68. Carn. pragm., I, 45/51. — 69. Miroslava Despot, Historijat trgovačkih putova između Rijeke i zaleđa u XVIII. i XIX. stoljeću (Rijeka, Zbornik Mat. Hrv., I, Zgb 1953, str. 125). — 70. SSA, fasc. 527a. — Steinberg računa 5883 korakova za eno miljo in 14.708 korakova za poltretjo miljo. — 71. SSA, fasc. 527d. — 72. SSA, fasc. 527b. — 73. Carn. pragm., I, 44/146. — 74. Carn. II, 47/28. — 75. BS, fasc. V. — 76. Carn. pragm., I, 2/3. — 77. Ibid., 33/56. —

78. Ibidem, 44/75. — 79. Za knjižnice: Zap. inv., fasc. XIII, št. 10; fasc. III, št. 65; fasc. IV, št. 75 in 100 itd. — 80. RS, fasc. I. — 81. Prim. moj članek Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld (1697—1700), Kronika 1955, III/2, str. 81—87. — 82. RS, fasc. XXIV. — Tu navaja Rakovec, da je bral tudi neko knjigo, ki jo je izdal na Dunaju leta 1705 Heinrich Boden. Nisem mogel ugotoviti, kdo je avtor in kaj je vsebina knjige. — 83. Carn. pragm., I, 16/5. — 84. RS, fasc. I. — 85. RS, fasc. III. — 86. RS, fasc. V.

LUXURIA Z VISOKEGA POD KUREŠČKOM

EMILIJAN CEVC

Med našimi srednjeveškimi umetnostnimi spomeniki spada cerkva sv. Nikolaja na Visokem pod Kureščkom med najmikavnejše. Kot svetla pastirica se je zleknila na hribu nad visoško vasjo, od koder se med poljskim cvetjem in grmičjem spogleduje na eni strani s Kureščkom in na drugi strani s turjaškim gradom, od katerega jo loči le globoka grapa, v daljavi pa ji božajo oči barjansko ravnino in gore onkraj Ljubljanskega polja. Stoletja samuje na svoji vzpetini, kjer so ji najzvestejši obiskovalci martinčki in ptice, in zvesto varuje preproste, a lepe zaklade, ki jih ji je darovala davna preteklost: lesen poslikan strop iz zgodnjega XVII. stoletja v ladji, poznogotski krilni oltarček sv. Gregorija iz sedemdesetih let XV. stoletja, ki je nastal v Škofji Loki, v tristrano zaključenem prezbiteriju zlati oltar iz XVII. stoletja, predvsem pa freske, ki krase prezbiterij, slavolok in še severno zunanjo steno. Prav te freske so poglavitna slava te sicer skromne dolenske podružnice, kajti niso samo datirane, ampak tudi podpisane s slikarjevim imenom. Na obrobem pasu šilastega slavoloka breme tale napis: »Anno domini millesimo quadringentesimo tercia completum est hoc opus in vigilia sancti Mathei apostoli per manus Johannis concivis in Laybaco filii magistri Friderici pictoris in Villaco«. Na cerkvenem pročelju pa je bila votivna freska, na kateri je, kot dokazuje slikarski grb treh rdečih ščitkov na belem polju, upodobil slikar tudi sam sebe. Leta 1920 je bilo še videti spodnji del postave kleččega moža in zraven del napisa: »... n. malar von Villach purger zu Laybach«. Danes je na tem delu omet že skoraj popolnoma odpadel. — Napisa nam torej povesta, da je cerkev poslikal leta 1443 slikar Janez Ljubljanski, sin beljaškega slikarja Friderika, — torej isti mojster, ki je leta 1456 poslikal cerkev na Muljavi in leta 1459 cerkev na Kamnem vrhu nad Ambrusom in o čigar čopiču že pred tem pričajo freske v Stični, na Koroškem in celo v salzburškem Lungauu v cerkvi Maria Pfarr.¹

Toda zdajle nas zajema le ena od visoških fresk. Desno od velike, skoraj celo višino

severne zunanje stene ladje obsegajoče freske sv. Krištofa je še druga slika, ki meri v višino 1,20, v širino pa 1,10 m. Pred nevtralnimi, belkastimi ozadjem je upodobljena mlada, gola ženska v labilni stoji. Z levo nogo se opira na vrat ležeče moške figure, od katere se je ohranila le še glava, desno nogo pa je pomaknila naprej kakor v plesnem koraku, pri čemer se ji je vse telo lahno v loku usločilo nazaj in s tem zadobilo neko melodiozno eleganco in poudarjeno slokost. Do pasu je zajeto telo v profilu, zgornji del pa vidimo v eni face. Kakor v obupu si sega dekleta z desnico k rahlo na desno ramo nagnjeni glavi, kakor bi si hotelo ruvati na hrbet razpuščene lase. Z levico drži za rep kač, ki jo pika v levo dojko, druga kača pa se ji ovija okoli desne nadlakti in jo grize v desno stran prsi, tako da obe kači učinkujeta kakor pošastna, ohlapna ogrlica. Obraz je sicer miren in ljubeč, le oči se ozirajo na deklinično levo stran. In tu je zbrana vsa grozota! V desnem spodnjem kotu podobe zija pošastno peklensko žrelo, podobno zmajevemu gobcu z ostrimi zobmi. Iztegnilo je dolg jezik in ga ovilo deklinično okoli desnega kolena, hoteč ga potegniti vase, za jezikom pa opazimo še ostanke kozla z dolgimi rogovimi, ki preži na dekleta. Ne, ni ji več rešitve, kajti vrh peklenskega gobca se je utaboril še velik zelen hudič, ki je otvezel nesrečnico z verigo čez pas in jo zdaj vleče z desnico v peklo, zraven pa se še norčuje iz nje in ji s prsti levice kaže pred rilcem osla. Med hudičevo in ženino glavo se vije napisni trak, na katerem moremo razbrati le še nekaj posameznih črk, toda iz njih ni mogoče več izluščiti smiselnega teksta; vse drugo je izpral čas. Dr. F. Stelè je še lahko razbral: »poydi... er la(?)ba m(?)o«, toda še pri teh črkah je možen dvom.² Na žalost je freska precej poškodovana. Omet je tako razpokal, da se nam zdi na prvi pogled, kakor bi bila slika sestavljena iz mozaičnih kamenčkov, večji deli ometa in barve pa so tudi že odpadli. Tako je izginila razen glave vsa figura moža pod ženinimi nogami, uničen je večji del spodnje čeljusti pekla, prav tako ves